

DE HERVORMING TE BRUGGE

Ds. Y. Van der Schoot¹

De Hervorming, die zich richtte tegen de combinatie van R. K. kerkgezag en Spaans staatsgezag, waardoor inbreuk gemaakt werd op de aloude vrijheden der steden, verwierf een snel toenemende aanhang onder alle standen van het volk. Reeds vanaf de aanvang, in het eerste kwart van de XVIe eeuw, klopt de slagader van het Hervormingsleven te Brugge.

Rond 1520 worden de geschriften van Dr. Luther onder de Brugse poorters verspreid en gaan er van hand tot hand. De gevormde Lutherse gemeente getuigt van een opvallende vitaliteit en is vanaf 1527 goed vertegenwoordigd en sterk georganiseerd. De leiding berustte bij de Brugse poorter Hector van Dommele, die als eerste Protestantse martelaar omwille van zijn geloofsovertuiging de brandstapel beklom op 12 October 1527.

Het blijkt nog steeds noodzakelijk te zijn de historisch volkomen onjuiste voorstelling van zaken, dat de Hervorming, ook te Brugge, een revolutionaire beeldstormerij was, te weerleggen. Iedere kerkhistoricus van formaat zal in onze tijd, daartoe gedrongen door de onomstotelijke bewijzen, toegeven dat de beeldstormerij, hoe begrijpelijk ook als reactie tegen de gruwelijke vervolgingen, niet zo maar zonder meer aan de protestantse kerken mag worden verweten! De consistories van deze kerken hebben de beeldenstorm niet georganiseerd en niet gewild!

Wat Brugge betreft: de door Dr. Verheyden met de meeste nauwkeurigheid, en grondig archivarisch onderzoek vastgestelde lijst van zeventig protestantse martelaren hier ter stede wijst uit dat slechts twee van hen wegens beeldenstorm werden terechtgesteld.

¹ Ds. Ydo **van der Schoot** (° 25-11-1920, + 17-04-1984) was de eerste predikant van de door de Begische Staat erkende Protestantse Kerk te Brugge van 19-11-1950 tot 28-04-1957. Hij was docent aan de Universitaire Protestants Theologische Fakuliteit te Brussel van 1950-1952 en van 1954-1957. Dit artikel verscheen in 1952 bij Boekencentrum, 's-Gravenhage.

Juist deze twee beeldenstormers behoorden niet tot een der drie Reformatorische christengemeenschappen: Lutheranen, Doopsgezinden en Calvinisten.

De Doopsgezinden vormden vanaf 1530 in Brugge een stille, van de wereld afgekeerde gemeenschap, die zich steeds van elke revolutionaire verbastering verre heeft gehouden. Hun ingetogen en diep ernstige levenswijze bracht vele Lutheranen ertoe om zich bij hun kring aan te sluiten. Daarvan is de Brugse poorter Jacob de Cellier wel de voornaamste.

Betrekkelijk laattijdig komt het Calvinisme in Brugge tot grote bloei en ontwikkelt zich tot de Hervormde Kerk, die de kern zal vormen van het verbitterd verzet tegen de Spaanse dwingelandij. Dit hoeft ons niet te verwonderen: aan hen, die het gevaarvol pionierswerk hadden te verrichten, werd vooraf een grondige en degelijke opleiding gegeven. In 1552 komen vier predikers van de Hervormde geloofsleer, zoals wij die terugvinden in de Confessio Belgica, in de stad aan. Het zijn: Pierre le Roux en Philibert de la Haye, die in het Frans predikten, Jan sheer Lambrecht en Karel de Koninck, die in de volkstaal het Evangelie verkondigden. Reeds het volgende jaar, in 1553, vielen de drie eerstgenoemden hier als martelaar voor hun geloofsovertuiging, terwijl De Koninck in 1557 op de brandstapel het leven liet.

Toch zou weldra de verspreiding van de Hervormde geloofsleer begunstigd worden en wel door de toenemende weerstand die de geestelijke overheid ging ondervinden van Brugse magistraat: deze liet zich de kerkelijke inmenging in zijn eeuwenoude gerechtelijke autonomie maar moeilijk welgevallen. De crisis bereikte haar hoogtepunt door het dictatoriaal optreden van de hoofdinquisiteur Titelman bij zijn bezoek aan deze stad in November 1562: de schepenen waren geenszins geneigd om een willoos instrument in zijn handen te zijn. Zij wilden wel bijstand verlenen aan de inquisiteur in het opsporen van “kettters”, mits hij bij voorbaat ernstige waarborgen gaf “dattet gheen poorters en zijn”. Vanaf 1563 leefden de Brugse magistraat en de inquisitoriale overheid op voet van oorlog. Op 27 September 1564 beklaagde de officiële kettermeester zich dan ook bij Philips II, dat het opsporen van niet katholieken hem onmogelijk gemaakt werd door de “onbegrijpelijke” houding van de magistraat. Dezelfde antipathie tegen dit optreden leefde ook onder de bevolking.

Tevergeefs hebben de inquisitoriale instanties geprobeerd om een bres te slaan in de zelfverdediging van de stedelijke overheid; het was een “koude oorlog”, die daarom niet minder hardnekkig werd gevoerd: de magistraat neutraliseerde de schijnbare successen van zijn tegenstanders door de vonnissen niet uit te voeren, waardoor van 11 December 1562 tot 11 Maart 1566 geen enkele terechtstelling plaats vond en de Hervormden een systematisch doorgevoerde activiteit konden ontplooien.

Eerst in de periode van Alva's terreur krijgt de inquisitie ook te Brugge vrij spel. De nieuwe landvoogd heeft zich door zijn gruwzaam optreden voor eeuwig onsterfelijk gemaakt in de lage landen. Hij liet de bloedplakkaten van Philips II naar de letter uitvoeren, zodat de inquisiteur, gewapend met de krachtige steun van de ijzeren hertog, niet langer rekening behoeft te houden met de weerspannige Brugse overheid. Met de naam Alva begint wel een van de donkerste bladzijden uit onze vaderlandse geschiedenis en maakten de protestanten de zwaarste beproevingsperiode door, die zij ooit in deze landen hebben doorstaan. Groot was de algemene opluchting, toen het officiële nieuws van zijn abdicatie, 29 November 1573, de stad Brugge bereikte: na zijn vertrek greep dan ook geen enkele terechtstelling om persoonlijke geloofsovertuiging meer plaats en kon de lijst met de namen der zeventig Brugse protestantse martelaren worden afgesloten.

DE SPAANSE FURIE

In het najaar 1576 trokken de Spaanse soldeniers, aan wie in geen twee jaren soldij was uitbetaald, muitend en plunderend rond. Alleen al in Brabant werden 170 dorpen totaal verwoest. Een aanval op Mechelen en Brussel mislukte, maar in Maastricht werd gruwelijk geroofd en vermoord. Vandaar trokken de benden naar Antwerpen. Er werd geen enkel verschil gemaakt tussen protestanten en katholieken: kerken, kloosters, priesters en religieuzen, burgers, vrouwen en kinderen, niets en niemand werd gespaard. Meer dan zeventuizend personen werden om het leven gebracht, meer dan vijfhonderd statige gebouwen verwoest, waaronder het prachtige stadhuis. Dit had tot gevolg dat protestanten en katholieken besloten de handen ineen te slaan om eendrachtig de Spanjaarden uit de Nederlanden te verdrijven. Daartoe werd op 8 November 1576 de Pacificatie van Gent gesloten: alle vervolgingen werden opgeheven en de gevangenen om geloofsovertuiging herkreten hun vrijheid.

Naast de rooms-katholieke eredienst werd ook de Protestantse eredienst erkend. De geestelijke vader van de "Pacificatie van Gent" is Willem van Oranje, die bij zijn voorstel tot "Religievrede" (op 10 Juli 1578 aan de Staten voorgelegd) op klare en duidelijke wijze een geest van verdraagzaamheid openbaarde, waaraan wij zelfs nog in onze tijd een voorbeeld mogen nemen. Zo gemakkelijk lieten de Spanjaarden zich echter niet verdringen! Don Juan, de nieuwe landvoogd, wist op listige wijze in het begin van 1577 de "Unie van Brussel" en het "Eeuwig Edict" door te zetten. Hierdoor werd de vernietiging van de "Pacificatie van Gent" beoogd: opnieuw vervolging der protestanten, maar de Spaanse soldeniers zouden, indien de Staten de achterstallige soldij van twee jaren betaalden, het land verlaten. De Staten Generaal bleken echter meer karakter te bezitten dan de landvoogd had gemeend. Teneinde de weerstand te breken overrompelde hij onverwachts op 24 Juli 1577 het kasteel te Namen en ondernam gelijktijdig een aanslag op Antwerpen, die echter mislukte. IJlings zond hij renboden, om de zojuist verdwenen Spaanse legerscharen terug te halen.

WILLEM VAN ORANJE

Toen werd prins Willem van Oranje onomwonden begroet als bevrijder van het Spaanse juk: Utrecht erkende hem als stadhouder, terwijl de Rooms-katholieke Katholieke godsdienst er onbelemmerd werd gehandhaafd naast de Hervormde. Antwerpen haalde hem met vreugde in en na zijn luisterrijke intocht te Brussel op 23 September 1577 werd hij tot ruwaard (stadhouder) van Brabant uitgeroepen. Zo keerde hij na tien jaren ballingschap en bovenmenselijke opofferingsgezindheid terug in de stad waar hij toch eigenlijk thuis hoorde. Opnieuw nam hij zijn intrek in het heerlijk beroofde paleis van Nassau. Zijn verdraagzaamheid was geen inhoudsloze theorie: bij de verschillende bevrijdingspogingen, die hij in de afgelopen jaren had ondernomen en waarbij hij, die de rijkste prins der Nederlanden was, niet alleen al zijn aardse bezit maar ook zijn drie geliefde broeders Adolf, Lodewijk en Hendrik had verloren, strafte hij steeds met gestrengheid de gewelddaden, bedreven tegen mensen van andere geloofsovertuiging.

Nog te weinig is bekend dat hij Lumey, aanvoerder der watergeuzen, heeft ontslagen en laten gevangen nemen na diens moord op een aantal rooms-katholieke geestelijken te Gorkum als een persoonlijke wraakoefening ("De Gorkumse martelaren"). Lumey wist echter te ontsnappen, vluchtte naar Luik, werd opnieuw rooms-katholiek en keerde zich tegen de prins. Daartegenover staat de handelwijze van de Spaanse veldheer Romero, toen deze oprukte naar 't Noorden en naar zijn mening te lang moest wachten voor de poorten van het stadje Naarden, alvorens feestelijk door de angstige burgers te worden ingehaald. Hij riep het garnizoen en de leidende figuren uit de burgerij samen in de Gasthuiskerk, zogenaamd om hun een nieuwe eed aan de koning af te nemen. In werkelijkheid liet hij deze weerloze menigte door zijn soldaten afmaken en de katholieke Gasthuiskerk in brand steken. Vervolgens werd er door de Spanjaarden in Naarden zò beestachtig huis gehouden, dat er vrijwel geen levende ziel overbleef.

ALEXANDER FARNESE

Geheel anders zou de tactiek zijn van de nieuwe Spaanse veldheer, aanvoerder van het leger, dat op verzoek van de landvoogd Don Juan opnieuw oprukte naar de Nederlanden. Alexander Farnese, hertog van Parma, was de zoon van de voormalige landvoogdes Margaretha. Zijn bekwaamheid als generaal werd al terstond bewezen door de wijze waarop hij de Staatse troepen, die zijn opmars moesten stuiten, een zware nederlaag toebracht bij Gembloux.

Helaas openbaarde zich onder de rooms-katholieke adel in de Zuidelijke Nederlanden een sterke afgunst tegenover Willem van Oranje. Diens streven was er op gericht de Nederlanden te maken tot een hecht aaneengesloten gebied, waarin verdraagzaamheid en gerechtigheid heersten volgens principes, die wij thans de grondslagen noemen van een democratische ordening. Elke absolutistische neiging was hem vreemd: hij omringde zich van bekwame helpers, die met hem dit doel nastreefden. Bovengenoemde adel echter voorzag dat in dit nieuwe staatsbestel een einde gemaakt zou worden aan elk exclusivisme en probeerde Oranje's bedoelingen te dwarsbomen door het benoemen van een nieuwe landvoogd: zij haalden aartshertog Matthias, broeder van de Duitse keizer Rudolf II, over om als zodanig op te treden. Uit die tijd stamt het bekende volkslied:

O Nederland! let op u saeck! De tijt en stont is daer!
Opdat nu in den hoeck niet raek U vrijheit, die voorwaer
U ouders hebben dier gecocht met goet en bloet en leven:
Want sij werd nu gantsch en 't eenemael gesocht
Tot niet te zijn verheven.

Matthias bleek echter in alles een volgeling te zijn van Oranje. De officiële landvoogd Don Juan droeg nu al zijn prerogatieven over aan Parma. Deze zou zich weldra niet alleen doen kennen als een bekwaam strateeg, maar daarenboven -en dat heeft de ondergang der Zuidelijke Nederlanden betekend- als een buitengewoon behendig diplomaat.

BLOEITIJD DER HERVORMDE KERK TE BRUGGE

Inmiddels bleek het werk der vier eerste predikers van het Hervormd-Christelijk geloof te Brugge niet vruchteloos te zijn geweest.

Pierre le Roux. Behoorde reeds in 1543 te Béthune tot de Hervormingsgezinde gemeenschap. Dit had zijn verbanning tot gevolg, met verbeurdverklaring van al zijn bezittingen. Van 1543 tot 1551 bezocht hij verschillende landen en ontving een degelijke opleiding in de belangrijkste centra der Reformatie. Wanneer hij dan ook in 1552 zijn arbeid te Brugge aanvangt, is deze van meet af aan op een deugdelijke leest geschoeid, wars van alle geestdrijverij. Hij bediende zich van de Franse taal: immers, van deze leider der Hervormde gemeenschap wordt gezegd “dat den zelve Pierre gheen vlaems en verstont”.

Philibert de la Haye. Geboren te Quesnoy in Henegouwen, kwam na een reis in het buitenland -waarschijnlijk Frankrijk- als overtuigd Hervormingsgezinde te Brugge aan in 1552, waar hij samenwerkte met Pierre le Roux. Zijn prediking steunde op “Een Nieuw-Testament, uit het Grieks in de Franse taal overgezet door meester Johannes Calvijn” en “Een ander boekje, getiteld de Christelijke Geloofsbelijdenis.

Jan sheer Lambrecht. Zijn arbeid te Brugge, eveneens vermoedelijk vanaf het begin van 1552, is van grote waarde, omdat eerstgenoemden toch minder konden bereiken temidden van de Vlaams sprekende burgerij der stad. Niet zelden wandelde hij met een groepje belangstellenden langs de stadswallen en onderhield hen omtrent de Hervormde geloofsbelijdenis.

Hij was goed onderlegd: bij zijn arrestatie werd hij in het bezit gevonden van enkele belangrijke Reformatorische werken en verscheidene brieven van buitenlandse geloofsgenoten, waaruit blijkt dat hij inzake de geloofstellingen zeer deskundig was. Tevens maakte hij zich verdienstelijk bij de hulp aan vervolgdgen, die hij in staat stelde onopgemerkt het land te verlaten, daarbij financieel gesteund door hem en zijn vrienden.

Karel de Koninck. Vóór zijn toetreden tot de Hervormde gemeenschap te Gent behoorde hij tot de Karmelieter orde. Een langer vertoeven in die stad was voor hem onmogelijk, zodat hij uitweek naar Engeland, vanwaar hij naar Emden moest vluchten, toen Edward VI werd opgevolgd door Maria Tudor, de Bloedige (1553-1558). In Emden genoten de Hervormde ballingen gastvrijheid in een geestelijk verwant milieu, onder de regering van de evangelische gravin-weduwe Anna en beschermd door haar superintendent a Lasco. Daar ontstond de eerste catechismus (in 250 vragen en antwoorden), verschillende Bijbelvertalingen kwamen er van de pers alsook de eerste druk in het Nederlands van Calvijns "Institutio". De Koninck ondernam weldra de gewaagde tocht naar de Zuidelijke Nederlanden. Na zich in de Hervormde gemeenschappen te Antwerpen en Gent op de hoogte te hebben gesteld van de toestand, kwam hij tenslotte in Brugge aan, waar hij terstond zijn gaven kon ontplooiën. Herhaalde malen leidde hij er de vergaderingen, totdat hij op één dezer werd gearresteerd. Geen middel werd onbenut gelaten om deze vooraanstaande leider der Hervormde Kerk tot het afzweren van zijn geloofsovertuiging te brengen. Hij bleef echter trouw tot de dood. Zijn zoon Jacobus Regius was van 1577 tot 1584 een der predikanten van de Hervormde Kerk te Gent en zetelde als voorzitter van de Synode, die in 1579 aldaar gehouden werd, terwijl hij een uitgebreide correspondentie onderhield met de voornaamste Hervormde Gemeenten in het buitenland.

Langzaam maar zeker werd Brugge een protestantse stad. De geschriften van vooraanstaande figuren uit die tijd geven daarvan het onomstotelijk bewijs. Wij willen hier slechts de beschrijving aanhalen, die de Spaanse Dominicaan Alfonso van Sint Emiliaan in 1576 aan Philips II voorhoudt: *ladicte ville (est) totalement infecté de ladicte peste d' hérésie plus que nulle autre ville de per deça, voire davantaige que la ville de Genève, comme refuge touteffois et receptacle de tous hetetyques et mes-créans.*

Si que de mil maisons en icelle ville ne serait ugne seule pure". (= "Genoemde stad is geheel besmet door de genoemde pest van ketterij, meer dan enige andere stad aan deze zijde, ja zelfs meer dan de stad Genève, als toevlucht en vergaarbak toch van alle ketters en ongelovigen. Zò, dat op duizend huizen in deze stad er wel niet één zuiver is".)

Op 19 Maart 1578 kwamen de bestaande bestuursorganen te Brugge in handen van de Hervormden. In tegenstelling met Gent, waar door het particularisme van politiek-onbekwame figuren met dictatoriale neigingen van Religievrede nauwelijks sprake was (zodat Oranje zelf moest, ingrijpen om dit nieuwe absolutisme te breken), werd door de Hervormde magistraten van Brugge de "Religievrede" aanvaard. De christenen van verschillende geloofsovertuiging leefden er in een geest van verdraagzaamheid, die voor die tijd de bewondering afdwingt van elk onbevooroordeeld historicus. Bij zijn bezoek aan Brugge nam Oranje op Zondag 22 juli 1582 deel aan het Heilig Avondmaal in een der zes grote Hervormde kerken, terwijl Anjou op diezelfde dag ongestoord de Mis bijwoonde in een rooms-katholieke kerk op het Prinsenhof.

DE VAL VAN BRUGGE

Alexander Farnese, hertog van Parma, slaagde er in om de afgunstigen onder de Rooms-katholieke Katholieke edelen in te palmen en wist te bewerken dat Henegouwen en Artesië op 6 januari 1579 de UNIE VAN ATRECHT sloten, ter uitsluitende handhaving van het rooms-katholicisme en trouw aan de koning van Spanje.

Het antwoord der andere gewesten liet niet lang op zich wachten: reeds op 23 januari 1579 sloten zij de UNIE VAN UTRECHT. Tot dit laatste verbond behoorden, naast Holland, Zeeland, Utrecht Groningen, Gelderland, Friesland en Drente ook de Vlaamse en Brabantse gewesten: het document van de Unie van Utrecht draagt dan ook de handtekeningen van de officiële afgevaardigden uit Breda, Antwerpen, Lier, Gent, BRUGGE, het Vrije en Ieper. Van Vlaanderen tot Friesland werd zodoende een verbond gemaakt met als doel een gemeenschappelijke actie te ondernemen tegen de buitenlandse vijand en te streven naar vrijheid van geweten en godsdienstige overtuiging, zoals de prins van Oranje dit steeds voorstond. Onder de druk der omstandigheden werd echter voorlopig, wat Holland en Zeeland betreft, geen volledige godsdienstvrijheid toegestaan, wat de prins geweldig hinderde.

Helaas bleek in de praktijk weldra het egoïsme te zegevieren over de belofte om, alsof men samen één provincie vormde, “ten ewygen daegen bijeen te blijven”.

Parma was ondertussen niet werkeloos gebleven: na vier maanden loopgravenoorlog nam hij stormenderhand Maastricht, dat zich met heldenmoed verdedigde. De bekende mishandelingen en moordtonelen herhaalden zich. De halve bevolking is door gebrek, pest en geweld om het leven gekomen, alléén al op de dag der bestorming vierduizend burgers ... jaren heeft het geduurd, vóór Zuid Limburg zich enigszins had hersteld. Het protestantisme werd er grondig uitgeroeid. De angst om eigen behoud sloeg velen om het hart. Mechelen en ‘s-Hertogenbosch gaven zich over zonder slag of stoot, waarbij Parma zich zéér “verdraagzaam” betoonde: niemand werd gedood en de protestanten kregen de gelegenheid om zo spoedig mogelijk uit deze steden te vertrekken. In het begin van 1580 sluipt het eerste grote verraad binnen in de Unie van Utrecht. Door allerlei aanlokkelijke voorstellen wist Parma de stadhouder Rennenberg in het geheim voor zich te winnen. Hiermede werden Groningen, Drente en Overijssel losgescheurd uit het verbond.

Inmiddels had Parma zijn opmars voortgezet, er op bedacht een spoedige beslissing te forceren, want hoewel Alva Portugal had bezet, bleek de politiek van Philips 11 te duur voor het zienderogen verarmende Spanje. Oranje, hulp van Frankrijk verwachtend, had nadat Matthias door de Staten Generaal ontslagen was, Anjou, broeder van Hendrik III, als landvoogd voorgesteld. Wat deze in het schild voerde bleek weldra: in overleg met zijn moeder, Catharina de Medici, ontwierp hij een plan om zich met één slag meester te maken van enige steden en de leidende figuren. Plotseling probeerde hij Antwerpen te veroveren, maar de burgers, de Spaanse furie indachtig, verweerden zich met leeuwemoed (Franse furie 1583). Anjou vertrok weldra naar Frankrijk, waar hij het volgende jaar overleed. Parma profiteerde van de ontstane verwarring en bemachtigde verschillende steden. Willem van den Berg speelde hem verraderlijk de stad Zutphen in handen.

BRUGGE werd aan hem uitgeleverd door de prins van Chimay. Deze, door de Hervormden gekozen als stadhouder (gouverneur) van Vlaanderen, was er de man niet naar om in de ure der beproeving stand te houden.

Getrouw aan zijn eierzuchtige inborst verloochent hij degenen die hem aan het hoofd van Vlaanderen hebben gesteld en knoopt onderhandelingen aan met de zegevierend oprukkende Spanjaard. Teneinde zijn "oprechtheid" te bewijzen, zweert hij openlijk de Hervormde geloofsovertuiging af, onderwerpt zich aan de Spaanse koning en treedt met geweld op tegen degenen, die hem gisteren nog als hun vriend en leider hadden gekend. Te Brugge begint hij op 20 Maart 1584 met de arrestatie van hen, die zijn plannen zouden kunnen verijdelen. Acht dagen later schuift hij de Hervormde magistraat ter zijde, zet de belde burgemeesters gevangen en benoemt een nieuw bestuur, dat de eed van getrouwheid aan Spanje aflegt.

Deze plotselinge en volslagen wending der gebeurtenissen deed in Brugge tallozen de schrik om het hart slaan: in allerijl zochten zij een veilig heenkomen naar Zeeland. Op 20 Mei 1584 werd te Doornik het verdrag van overgave en onderwerping van de stad Brugge aan de Spaanse koning ondertekend. Te Brugge zelf geschiedde de plechtige afkondiging daarvan vijf dagen later: 25 Mei 1584. Ook hier toonde Parma zich zeer gematigd: alle ingezetenen der stad zouden gedurende een volle termijn van twee jaren niet onderzocht worden wat hun geloofsovertuiging betreft, mits zij zich onthielden van elke ketterse activiteit. Zij konden zich in die tijd beraden en besluiten of zij wilden leven "in de exercitie van de oude Catholycke, Apostolycke, Roomsche religie" dan wel, indien niet, binnen deze termijn vrij uit het land vertrekken na verkoop van hun onroerend goed en het behoud van hun roerende bezittingen.

Vele Hervormden keerden, hierdoor gerustgesteld, terug naar Brugge. De strijd tegen Spanje was nog volop aan gang, in de twee komende jaren konden de kansen toch keren? Wel was Spanje voorlopig meester te Brugge, maar van drie kanten bleef de vijand bedreigd: vanuit Oostende of Sluis konden de bondgenoten de stad in korte tijd ontzetten en ook Gent zou te hulp kunnen komen: Gent was sterk en immers altijd een bolwerk der vrijheid geweest! Zolang Gent stand hield was Vlaanderen niet verloren! Niet allen dachten zo. Sommigen, waaronder niet de minst scherpzinnigen, vertrokken naar het Noorden, om van daaruit mede te werken aan de bevrijding van hun stad. Anderen, die zich als gelovig Hervormd hadden uitgegeven tijdens de jaren 1578-1584, keerden thans tot de rooms-katholieke-katholieke kerk terug, waarbij velen niet zouden aarzelen, teneinde zich tegenover de nieuwe overheid wit te wassen, hun vroegere geloofgenoten aan te geven bij de magistraat.

SIMON STEVIN

Met grote erkentelijkheid mag hier de naam genoemd worden van hem, die zijn leven lang er trots op is geweest een Bruggeling te zijn: Simon Stevin. Hij was een der grootste geleerden van zijn tijd en doet tot heden toe ons verbluft staan door zijn buitengewone genialiteit. Op 33 jarige leeftijd kwam hij in 1581 te Leiden aan en nam zijn intrek bij de Rector van de Latijnse school aan de Pieterskerkgracht. In 1583 liet hij zich als “studiosus litterarum” inschrijven aan de Universiteit onder de naam “Simon Stevinus Brugensis”.

Aangaande zijn persoonlijke opvattingen behoeft geen twijfel te bestaan. In “Het Burgerlijk Leven” schrijft hij later dat ‘t aan ieder vrij staat om “eerlicke ghewelt” toe te passen. Dit bestaat hierin, dat men het land verlaat en van buiten af tracht het heersende regime met wapengeweld in een openlijke oorlog omver te werpen. (Hij ontzegde echter dit recht aan een binnenlandse weerstandsgroepering, waarin hij dus verschilde van vele zijner en onzer tijdgenoten).

Hij werd dan ook leermeester van Prins Maurits, die hij onderwees in wiskunde en mechanica, in astronomie en zeevaartkunde, in ruiterkunst en vestingbouw, in boekhouden en vermogensbeheer. De roem, die de Prins weldra als legeraanvoerder in geheel Europa zou verwerven, straalt daardoor gedeeltelijk op hem af. Als generaal-kwartiermeester en technisch instructeur van het leger voerde hij een volledige nieuwe verplaatsings- en kampeertechniek in en leverde daardoor een rechtstreekse bijdrage in de grote strijd tegen de Spaanse overweldiger.

Tevens was hij het hoofd van de financiële administratie van de vorst, zijn vertrouwde oudere raadsman en, naar uit zijn geschriften blijkt, een van zijn vrienden, weshalve wij met zekerheid mogen aannemen dat hij de Hervormde geloofsovertuiging was toegedaan, zij het dat ook in een tamelijk moralistische nuance, zoals blijkt uit zijn behandeling van het Godsbegrip in bovengenoemd werk.

DE HERVORMDE KERK TE BRUGGE VAN 1584 TOT 1587

De gewijzigde omstandigheden dwongen de trouw gebleven Hervormden te Brugge hun gemeenschap in stilte opnieuw van de grond af op te bouwen.

Naarmate langzamerhand duidelijk werd, wie tot de standvastigen behoorden, kon gedurende de lange donkere avonden van de winter 1584-1585 een bewonderenswaardige geheime organisatie worden gevormd. De leiding berustte bij een predikant (nog in 1586 woonachtig in de Grauwkerksstraat) en zeven opzieners ("oudsten" of "ouderlingen" genaamd) aan wie elk een stadsdeel was toegewezen: Gillis Lems, Jan van Vijve, Mr Joos Fraryn, Aernout de Vrieze, Maillaerd de Mel, Daneel Hugues en Pieter Waghe. Zij werden bijgestaan door vier boden, belast met hun beslissingen aan de geloofsgenoten, over geheel de stad verspreid, bekend te maken: Roeland Hame, Gabriel Gomaer, Christoffels Verlare en Jan Kueren.

Naast de erediensten, die op door de boden aangegeven plaatsen werden gehouden, putten de gelovigen kracht en sterkte uit het dagelijks lezen van de Bijbel en het zingen van geestelijke liederen. Dit laatste heeft helaas niet zelden tot ontdekking geleid.

Hoogtijdagen waren de bid- en vastendagen: vanuit het vrije Noorden kwam daartoe het ordewoord. Op dezelfde datum, waarop de Brugse Hervormden deze dag hielden, ieder afzonderlijk in eigen woning, wisten zij zich in de geest verenigd met alle geloofsgenoten, zowel in het vrije als in het onderworpen gebied, die hun vurige gebeden tot God opzonden. Wij vermelden hier de biddag op Zondag 2 Maart 1586.

De plannen van Prins Maurits, om Brugge te ontzetten, zijn in een gevorderd stadium. De Hervormde gemeenschap aldaar ontvangt bericht van de aanstaande biddag "omme eene generale verlossinghe te vercryghene". Terstond wordt het verzoek om aan deze godsdienstige plechtigheid deel te nemen van mond tot mond onder de gelovigen doorgegeven, waarbij vooral Donaes Platteel een belangrijk aandeel heeft. Weldra is heel de gemeenschap ingelicht. Met vasten, bidden en meditatie uit de Bijbel wordt genoemde Zondag in de Hervormde gezinnen doorgebracht. Helaas wordt door de kinderlijke pralzucht van een dertienjarige knaap alles aan de niets vermoedende overheid verraden: Bernaert, zoon van Clays de la Fosse, zilversmid, vertelde op die Zondagmorgen aan Cathelyne Luenis: "Wilt ghy wat nieuws weten, maer en zegghet niemant. Ick en zal niet eten voordien avont, want wy houden bidtich van desen daghe ende alle die ghuesen vander stadt, ghelyc men ooc doet gheheel Hollandt ende Zeelandt duere.

Daer zyn brieven commen dat wy moeten bidden, want de ghuesen zullen half Maerte hier binnen zyn". Deze Cathelyne vertelt het nieuws verder aan een zekere Loys, die daarop antwoordt: "Ick zalt myn vader zegghen ende myn vader zalt wel jeghens den burgemeestere zegghen". Donaes Platteel, in de ogen van de magistraat de ziel van de hele zaak, werd tweemaal verhoord en in de pijnkelder gebracht, in aanwezigheid van "beede Burghmrs, alle de schepenen, praeter Corte, uuter stede weesende, xij Martij 1586. -Donaes Platteel ... persisteirt niet anders te kennen den man diet hem heeft ghezeit (bij de vorige verhoren had hij beweerd "hem niet anders te kennen dan dat hij Pieter eedt ... Ligghende upde banck ontcleed ende ghebonden persisteirt by zijn voorgaende..." Ook anderen worden aangehouden, maar door hun zwijgzaamheid komt de magistraat geen stap verder. Tenslotte bepaalt men er zich bij om Platteel voor zes jaren uit Vlaanderen te verbannen. Hij begeeft zich naar Sluis en wordt daar als lid der Hervormde gemeenschap opgenomen.

Voortaan werd door de schepenbank scherp op de Hervormden gelet, vooral toen enige weken later Joos van Peenen en Pieter Broucqsaulx, die tot die kring behoorden, wegens deelname aan een mislukte staatsgreep ter dood werden veroordeeld. Inmiddels was de termijn van twee jaren verstreken en werd in de zomermaanden 1586 een ware protestanten-jacht gehouden, zodat in de herfst daarna de Hervormde gemeente te Brugge practisch opgehouden had te bestaan. Een verordening van Mei 1587, waarbij alle kettters, zelfs indien ze geen ontstichting veroorzaakten, uit het land verbannen werden, was dan ook slechts een officiële bekrachtiging van de bestaande toestand.

DE DOOD VAN ORANJE

Na een lang beleg viel leper. Door de inneming van Axel, Hulst en Sas van Gent werd de ring om Gent gesloten. Kardinaal Granvelle, sinds 1579 eerste minister van Spanje, wist dat Oranje de ziel was van het verzet. Was hij maar uit de weg, dan zou Parma de weerstand kunnen breken! Pogingen om hem om te kopen (teruggave van al zijn bezittingen en 100.000 ducaten!) waren mislukt. Toen werd hij door Philips II gebannen: niemand mag hem helpen, op straffe van ongenade. Wie hem vermoordt, of dood of levend uitlevert, ontvangt 25.000 gouden kronen. Alle misdaden, hoe groot ook, worden de dader vergeven terwijl hij in de adelstand wordt verheven.

De verontwaardiging in de Nederlanden was geweldig en op 26 juli 1581 werd Philips II door de Staten-Generaal als koning afgezworen: een vorst is er om zijn onderdanen te beschermen gelijk een herder zijn kudde en niet omgekeerd zijn de onderdanen geschapen voor het genoegen van de vorst, om er naar willekeur mee te handelen! Een koning, die ondanks alle smeekbeden hun privileges vertrapte, konden zij niet langer gehoorzamen. Daarom ontsloegen zij iedereen van zijn eed van trouw. Oranje's antwoord aan Philips II is zijn beroemd gebleven apologie, die hij besluit met de woorden: "Je maintiendrai Nassau".

De nieuwe heer, die men in Anjou meende gevonden te hebben, had bij de Franse furie te Antwerpen in 1583 laten zien wat hij waard was. Thans viel het besluit, Oranje als zelfstandig vorst uit te roepen. Nooit had Oranje hierop aangedrongen, dit eerder tegengehouden, om buitenlandse hulp niet te verspelen, maar nu zou hij ontvangen wat hij dubbel en dwars had verdiend! Helaas bereikte hij nooit de waardigheid die hem toekwam: twee dagen vóór zijn inhuldiging werd hij te Delft vermoord door Balthasar Gérard, op 10 juli 1584. Stervende riep hij uit "Mon Dieu, aie pitié de moi et de ce pauvre peuple!" ("Mijn God, erbarm U over mij en over dit arme volk!"). Op de vraag van zijn toesnellende zuster, of hij zijn ziel aan Christus toevertrouwde, antwoordde hij bevestigend en blies de laatste adem uit. Volkomen in strijd met Oranje's opvattingen (zoals die gebleken waren na de moordaanslag in 1582) werd de dader gepijnigd en gevierendeeld. Philips II verhief zijn familie in de adelstand, maar zijn verwachting, dat nu de weerstand zou ineenstorten, werd bedrogen: het was niet de gril van een eierzuchtig edelman geweest, die de Nederlanden in de strijd had gedreven, maar een waarachtige volksbeweging. Oranje had geen willoze dienaren gekweekt, maar mannen, die in staat waren om zijn werk zelfstandig voort te zetten en de brandende fakkel der vrijheid van hem over te nemen. Zijn zoon Maurits, toen nog slechts zeventien jaar oud, zou binnen enkele jaren als veldheer zijn vader overtreffen.

Nog in 1584 viel Gent in de handen van Parma. Na een beleg van meer dan een jaar werd ook Antwerpen ingenomen. Marnix van St. Aldegonde, de oude vriend van Oranje, die als burgemeester de verdediging leidde, raadde zelf tot overgave, na zeer ruime capitulatievoorwaarden te hebben bedongen: hier werd de termijn niet zoals te Brugge op twee, maar op vier jaren gesteld ("articulen ende conditiën" 17 Augustus 1585).

In 1587 werd ook Sluis bezet en scheen de toestand der Hervormden hopelozener dan ooit. Philips II begon echter achterdochtig te worden tegenover Parma en verdacht hem ervan, een zelfstandig rijk te willen stichten. Zwaar werd hij getroffen door het verlies van de onoverwinnelijk gewaande Armada (1588). Toen Hendrik III van Frankrijk werd vermoord (1589), gaf hij aan Parma het bevel om tegen Hendrik IV te veld te trekken, teneinde de kroon van Frankrijk voor zijn dochter Isabella te veroveren. Parma gehoorzaamde, maar stierf in 1592 te Atrecht, vóór hem het vernederende bericht van zijn ontslag had bereikt. Fuentes werd, zij het niet officieel, landvoogd in zijn plaats.

Ondertussen begon het geniale onderricht van Simon Stevin vruchten af te werpen: Maurits heroverde de ene stad na de andere, tenslotte Sluis in 1604, vóór dat, tegen zijn bedoelingen in, het Twaalfjarig Bestand werd gesloten (1609-1621). Zo zou de grens van de Republiek en de Spaanse Nederlanden, bekrachtigd bij de Vrede van Munster (1648), in de daaropvolgende jaren getrokken worden en een dam werpen tussen Noord en Zuid. Van twee duidelijk onderscheiden volken was toen nog geen sprake, al bestonden er natuurlijk wel verschillen tussen de Noordelijke en Zuidelijke aard, zoals die bestaan tussen de aard der Friezen, Groningers, Drenten, Hollanders en Zeeuwen.

DE PROTESTANTEN IN DE SPAANSE NEDERLANDEN

Philips II had Ernst van Oostenrijk (broeder van keizer Rudolf II en Matthias) een huwelijk met zijn dochter Isabella aangeboden: samen zouden zij wellicht over Frankrijk en de Nederlanden kunnen regeren. De eerste verwachting vervloog, toen Hendrik IV overging tot de Rooms-katholieke kerk (1593 -"Paris vaut bien une messe" ="Parijs is wel een mis waard"). In 1594 verscheen Ernst op het toneel, maar overleed reeds het volgende jaar. Zijn broer Albertus, evenals Ernst in Spanje op gevoed (waarbij hij sterk onder invloed der Jezuïeten stond), werd nu door Philips als zijn opvolger aangewezen, ofschoon hij tot de geestelijke stand behoorde: op achttienjarige leeftijd tot kardinaal benoemd, was hij in 1595 tot aartsbischop van Toledo verheven. Tevens was hij Inquisiteur-Generaal. Hij veroverde Calais op de Fransen en Hulst op de Republiek, maar bij Turnhout bracht Maurits hem een verpletterende nederlaag toe in het open veld (1597).

Albertus ontving dispensatie om zijn geestelijke waardigheid neer te leggen en huwde met Isabella, die de Zuidelijke Nederlanden als bruidsgeschenk ontving (1598). Bij zijn overlijden (1621) kwam het land weer onder Spaans gezag, aangezien het huwelijk kinderloos gebleven was. Isabella bleef landvoogdes tot haar dood (1633).

Met kracht werd de vervolging der overgebleven protestanten voortgezet en de doodstraf in sommige gevallen weer ingevoerd, het laatst te Brussel op 19 juli 1597, toen de doopsgezinde Anna Utenhove levend werd begraven. Van hen, die tot de Rooms-katholieke kerk waren teruggekeerd, bleven velen onbetrouwbaar. Op alle mogelijke wijzen werd er gewerkt om elke afwijkende geloofsovertuiging te doen verdwijnen. Het bestuursapparaat werd versterkt met Spaanse ambtenaren. Hiervan zijn in Brugge nog vele Spaanse woningen overgebleven, waarvan o.a. op de Grote Markt enkele opvallende gevels zijn te zien. Toen het bleek, dat de afsluiting van de Schelde niet te doorbreken viel, werd een waterweg van Gent naar Oostende, via Brugge, aangelegd. Zo werd Brugge een belangrijk centrum, waar zich ook tegen het protestantisme gekeerde machten samentrokken. Talrijke nieuwe orden en kloosters werden opgericht. Vooral op vroedvrouwen werd scherp gelet: zij waren onder ede verplicht om elke pasgeborene zo spoedig mogelijk te laten dopen. Indien de ouders zich hiertegen verzetten, moest dit worden aangebracht. Drukkers en uitgevers werden voortdurend gecontroleerd. Bij wie verboden lectuur werd ontdekt, volgde veroordeling tot publieke geseling en eeuwige verbanning "op peine van de galghe". Toen bij de voorbereidingen tot het Twaalfjarig Bestand Albertus geneigd scheen om aan de protestanten enkele concessies te verlenen, schreef de Franse gezant aan Hendrik IV: "s' il prend ce conseil, il sera ausi bon pour luy que dangeureux pour cet Estat (de Republiek) qu' il depeupleroit d' un grand nombre de gens qui s y sont réfugiez" ("Als hij dit besluit neemt, dan zal het voor hem zo goed zijn, als het gevaarlijk is voor deze Staat, die hij zou ontvolken van een groot aantal mensen die daarheen zijn uitgeweken").

Helaas werd voor de protestanten in de Zuidelijke Nederlanden niets bereikt door dit Bestand. Toch bleven op ettelijke plaatsen kleine verborgen groepen (gemeenten onder het kruis) bestaan, hetzij in ondoordringbare bossen, zoals rond Oudenaarde, hetzij in de grote steden als Gent, Brussel en Antwerpen. Vooral in Antwerpen was hun invloed nog sterk.

Toen het Twaalfjarig Bestand teneinde liep en Staatse troepenbewegingen werden opgemerkt, die schenen te wijzen op een ontzet van de havenstad, werden de burgers op de wachtposten door monniken vervangen. De bekende schilder Jordaens, als getuige in een proces gedagvaard, legde de eed af, maar weigerde daarbij de heiligen aan te roepen. Officieel werd bekendgemaakt, dat “alsoo seker boecxken met eenen gueusen catechismus in dese stadt is gestroyt geweest, is geordonneert aen den aenbreger van den autheur van dit feyt te gheven hondert guldenen”.

In 1648 kwam de Vrede van Munster tot stand: Spanje toonde tekenen van uitputting, zodat Zeeland de krijg wenste voort te zetten. Maar Frederik Hendrik, de opvolger van Maurits, was in 1647 overleden en zijn jeugdige zoon Willem II had voorlopig niet veel in te brengen tegen de Hollandse regenten, die het bestaande wapenverdrag met Frankrijk verbraken, door afzonderlijk met Spanje in onderhandelingen te treden. Amsterdam was trouwens gekant tegen een oprukken naar het Zuiden: de bevrijding van Antwerpen zou het herleven betekenen van een gevaarlijke concurrent!

Artikel XVIII bepaalde, dat er voor onderdanen der Republiek, die in het land van de koning kwamen te overlijden, voor behoorlijke begraafplaatsen zou worden gezorgd. In 1659 zag de gezant te Brussel zich evenwel verplicht het lichaam van zijn overleden zoon naar Bergen op Zoom te doen overbrengen omdat, zo schreef hij aan de Staten-Generaal aan een christen in de Spaanse Nederlanden geen begraafplaats wordt vergund.

Artikel XIX bepaalde dat de onderdanen van beide staten, ongeacht hun godsdienstige overtuiging, in volle vrijheid mochten gaan en komen van het ene land in het andere, op voorwaarde dat zij geen aanstoot gaven. Op grond van dit artikel namen vele Zuid-Nederlandse protestanten het burgerrecht aan van een of andere stad uit de Republiek, teneinde aan verdere vervolging te ontkomen, want elke bisschop had het recht iedereen te dagvaarden, die er van verdacht werd niet Rooms-katholiek te zijn. Dit werd echter niet aanvaard: het gaf aanstoot, zodat dergelijke “boose ende liberteyne menschen” met kracht werden opgespoord, hoewel men er zorg voor droeg, niet te opvallend te werk te gaan, teneinde de rust der Rooms Katholieken in de Republiek niet te verstoren door mogelijke vergeldingsmaatregelen.

DE ROOMS-KATHOLIEKEN IN DE REPUBLIEK

Uiteraard stond de overheid van de Republiek wantrouwig tegenover een godsdienstige overtuiging die zo nauw verbonden scheen met de bedoelingen van Spanje. De gruwelen van de Bartholomeüsnacht (nacht van 23 op 24 Augustus 1572, waarin te Parijs 10.000 protestanten werden afgeslacht en in geheel Frankrijk behalve daar waar de protestanten in de meerderheid waren naar schatting nog 25.000) en de ontzettende vervolgingen in de Oostenrijkse landen hadden dit wantrouwen nog versterkt. De maatregelen tegen de Rooms-katholieken namen toe met het verraad van Rennenberg (1580) en Chimay (1584), de moordaanslagen op Oranje (1582 en 1584) en op Hendrik IV (1610).

Toch was hun toestand veel draaglijker dan die der protestanten in de Spaanse Nederlanden. De apostolische vicaris Rovenius schrijft in 1617 aan de Paus: *Leidae, in ipsa academia haereticorum, liberius agunt catholici et sunt in magno numero*. (= "In Leiden, nog wel de academiestad der ketters, bewegen de katholieken zich vrijelijk en zijn er in een groot aantal"). Zo was het niet alleen in Leiden, maar ook in steden als Haarlem, Gouda, Alkmaar en Hoorn, kortom in bijna geheel Noord Holland en ook in Utrecht, Gelderland en Overijssel. In Alkmaar keerden de Jezuïeten in 1618 terug, de Dominicanen in 1619 de Franciscanen in 1622. In Gouda gaven religieuzen openlijk onderwijs. In Kampen keerden de Recoletten weer in 1637 en Frederik-Hendrik stond de Norbertijnen van Breda toe hun klooster te blijven bewonen. Te Grave liet prins Maurits de kerk der Maltezers versieren met een hoofdenster waarin zijn wapen voorkwam, terwijl hij hun de vrije toevoer langs de Maas vergunde van hout en kalk, om klooster en bouwhoven te restaureren.

Het bestuur van een belangrijk aantal gemeenten was Rooms-katholiek, niettegenstaande de wet hen formeel uit elk ambt sloot, terwijl de protestanten in de Spaanse Nederlanden geen enkel burgerrecht bezaten. Zelfs toen Frankrijk op 10 April 1672 aan het zwakke Spanje de oorlog verklaarde en dit de steun ontving van de Republiek, die troepen zond onder Willem III, werden de bewoners der Spaanse Nederlanden met zware straffen bedreigd, indien zij van deze soldaten protestantse bladen aannamen. Ieder, die geen verklaring van trouw aan de Rooms Katholieke kerk kon overleggen, bleef absoluut van elk ambt uitgesloten.

De protestantse troepen daarentegen hadden strikte bevelen ontvangen, dat in geen enkel geval aanstoot mocht worden gegeven: processies moesten worden vermeden en indien dit onmogelijk was, moest het hoofd worden ontbloot. Aan priesters werd toegestaan de Rooms-katholieke gewonden in militaire hospitalen te bezoeken, waartegenover aan de andere zijde de weigering om gewonde protestantse soldaten de geestelijke bijstand van een protestants veldprediker te verlenen ongunstig afsteekt.

DE PROTESTANTEN ONDER OOSTENRIJKS BEWIND

Artikel XIX van het Verdrag van Rastadt (6 Maart 1714) bepaalde dat Frankrijk de Spaanse Nederlanden afstond aan de Staten Generaal van de Republiek, opdat deze het land aan Oostenrijk zouden overdragen, na met de Keizer overeenstemming te hebben bereikt aangaande de bezetting van bepaalde steden (Barrière-steden), als vooruitgeschoven posten. Deze zouden een eventuele vijandelijke aanval kunnen opvangen. Dit systeem, waardoor de Zuidelijke Nederlanden onder "militaire voogdij" van de Republiek kwamen te staan, heeft de mogelijkheid, om tot een goede verstandhouding te komen, teniet gedaan: de plaatselijke bevolking, die het nut van deze garnizoenen niet inzag (en op geen enkele wijze werd aangemoedigd tot enig contact, integendeel!) heeft in de loop van de XVIIIe eeuw veelvuldig van haar misnoegen blijk gegeven.

De gebouwen, die aan de garnizoenen werden toegewezen om er hun godsdienstoefeningen te houden, beantwoordden in geen enkel opzicht aan het doel, waarvoor zij werden bestemd, terwijl in Doornik een klacht door de plaatselijke geestelijkheid werd ingediend, dat het psalmgezang voor hun gelovigen, op weg naar de kerk, een ergernis was. In Namen werden de diensten verstoord door het oorverdovend lawaai in de beneden gelegen vleeshal, waaruit een walgelijke reuk opsteeg. De landvoogdes Maria Elisabeth (1725-1740) meende haar voorgangers in ijver te moeten overtreffen en stelde een ontwerp edict op, dat herinnerde aan de meest gruwelijke bepalingen van Philips II. Gelukkig wisten de raadsheeren haar te doen inzien, dat een dergelijk edict ongetwijfeld rampzalige gevolgen voor haar geloofsgenoten in de Republiek zou meebrengen, zodat het in het archief werd opgeborgen.

Uit de correspondentie van Marcus Hooft, predikant van de gemeente onder het kruis te Antwerpen, met zijn collega Rolandus te Hulst blijkt dat het volk er van overtuigd was dat hij kinderen van Rooms Katholieke ouders roofde, om hen in de Republiek in de Hervormde geloofsleer te laten opvoeden. Het zal niet lang meer duren, zo schrijft hij op 2 juni 1746, "of men zal er ons van beschuldigen het drinkwater te hebben vergiftigd, pest te veroorzaken, de hostie te onteren en Rooms Katholieke kinderen te vermoorden om hun bloed te drinken". Doet dit niet denken aan de toestand der christenen in de eerste eeuwen van onze jaartelling? Terstond gaven de magistraten van de Republiek bevel aan de rooms-katholieken van Zeeuws-Vlaanderen om een verzoekschrift bij de overheid van Antwerpen in te dienen, teneinde de kwelling der protestanten aldaar te doen ophouden. Dat hieraan gevolg werd gegeven blijkt uit een dankbrief van Hooft aan de burgemeesters van Hulst.

Verscheidene malen nog moest de gezant van de Republiek zich tot de overheid in de Oostenrijkse Nederlanden wenden met betrekking tot dergelijke aangelegenheden, waarbij zijn zwaarste argument steeds was: de verdraagzaamheid tegenover de rooms-katholieken in zijn eigen land. Hoe weinig gevoelig deze magistraten hiervoor waren, blijkt uit de notulen van de Geheime Raad van 18 April 1733: "Het mankeert de Staten-Generaal nooit aan een voorwendsel en zij eisen dat wat aan de Rooms Katholieken onder hun heerschappij is toegestaan óók moet worden vergund aan de aanhangers van de zogenaamde gereformeerde religie onder de heerschappij van Zijne Keizerlijke en Katholieke Majesteit, waarbij zij uit het oog verliezen dat de godsdienstvrijheid een fundamentele wet van hun Republiek is, terwijl daarentegen de Katholieke, Apostolische en Roomse religie, met uitsluiting van elk andere, die der Nederlanden is". (Reg. XX fol. 112-119).

Het militaire gezag der Republiek in de Barrière-steden liet niet na daadwerkelijke steun te verlenen aan de verdrukte geloofsgenoten ter plaatse, zodat deze tamelijk veilig konden leven volgens hun geloofsovertuiging, maar zich de impopulariteit van hun medeburgers op de hals haalden. Dit werd er niet beter op, toen de Oostindische Compagnie te Oostende door de Keizer van Oostenrijk moest worden opgeheven, teneinde van Engeland en de Republiek de ondertekening te verkrijgen van de Pragmatieke Sanctie, waarbij zijn dochter Maria Theresia als zijn opvolgster werd erkend.

Hoewel Maria Theresia bij de aanvang van haar regering door allerlei verordeningen blijk gaf van haar afkeer van het protestantisme, zag zij zich toch weldra gedwongen tot enige toegevingen, teneinde de Rooms-katholieken in de Republiek voor represailles te vrijwaren. Zo werd in 1768 aan de protestanten toestemming verleend om per testament hun goederen te vermaken, zonder tussenkomst van een Rooms-katholiek geestelijke, terwijl in 1771 aan de protestanten werd toegestaan om hun doden op een onopvallende plaats te begraven. Verder werd aan predikanten uit de Republiek, onder zekere voorwaarden, vergund om van tijd tot tijd hun geloofsgenoten te bezoeken. Echter moest een Rooms Katholiek priester steeds toegang worden verleend bij een stervende, welke ook diens overtuiging was.

Eerst onder Jozef II werd aan de protestanten, bij het Edict van Tolerantie (1781), een zekere vrijheid verleend, maar opnieuw braken openlijke vervolgingen los gedurende de Brabantse Revolutie (1788-1790). Leopold II was al even verdraagzaam als zijn broeder, maar werd reeds in 1792 opgevolgd door de jonge autocratische gezinde Frans II, die op 9 Februari van dat jaar het Edict van Tolerantie liet intrekken: de toestand, zoals die was onder Maria Theresia, moest worden hersteld.

DE PROTESTANTEN TOT 1830

Na de slag bij Jemappes (November 1792) veroverde Dumouriez het land, maar werd door de Oostenrijkers verslagen bij Neerwinden (Maart 1793) en moest zich terugtrekken. In de zomer 1794 behaalde Jourdan de overwinning op de Oostenrijkers bij Fleurus. Hiermede werd de verovering van de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden ingeluid. De Rechten van de mens en de burger werd in de bezette gebieden ingevoerd, waarbij in artikel VII was bepaald dat de vrije uitoefening van geen enkele godsdienstige overtuiging mocht worden verhinderd. Voor de protestanten is dit nauwelijks van enige betekenis geweest: zij waren te zeer verzwakt om zich ook maar enigermate te herstellen. De Rooms-katholieken hadden veel te lijden van de dikwijls geniepige wijze waarop zij werden behandeld. Het nauw samengaan in het verleden van kerk en staat, waardoor bij het omverwerpen van het absolutisme ook de kerk werd getroffen, is wel een der voornaamste oorzaken van dit optreden en had in het algemeen ook een groeiende afkeer van het christelijk geloof tot gevolg.

In Mei 1814 werden bij de eerste Vrede van Parijs de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden verenigd, waarvan de grens op het Wener Congres (Mei 1815) werd bepaald. Door de beslissende nederlaag van Napoleon bij Waterloo (18 juni 1815) had het jonge Koninkrijk der Verenigde Nederlanden voorlopig geen gevaar te duchten uit het buitenland. Helaas bleek weldra hoe ver beide broedervolken door eeuwen van scheiding van elkaar waren vervreemd.

Wat de vrijheid van godsdienst aangaat: de grondwet bepaalde bij art. 190-192 de gelijkstelling van alle godsdienstige gezindten voor de wet. Hiertegen kwam een felle reactie: het "Jugement doctrinal" waarschuwde tegen het afleggen van de eed op een grondwet, die dwaling en waarheid gelijkelijk beschermde.

Te Gent werd door koning Willem I een Universiteit gesticht: deze stad had daarop de oudste rechten, omdat zij kon verwijzen naar het bestaan van de protestantse Hogeschool in de XVIe eeuw. Een theologische faculteit kon daarbij niet worden geopend, aangezien er geen voldoende protestanten overgebleven waren om daarvoor de nodige studenten op te brengen. Wel ontving de kleine Hervormde gemeenschap aldaar in 1817 een eigen kerkgebouw aan de Brabantdam, waarin tot op heden de erediensten worden gehouden. Ook in andere steden werd een kerkgebouw ter beschikking van de protestanten gesteld.

De afstammelingen der zogenaamde bosgeuzen te Maria-Horebeke, bij Oudenaarde, kregen in 1819 een eigen schooltje en in 1824 werd een terrein als kerkhof beschikbaar gesteld. Een gedenksteen in de muur herinnert daar nog aan: "Zelfs na hun dood zorgt Willem I voor zijn onderdanen". Een onopvallend kerkgebouw was er reeds in 1794 verrezen volgens de bepalingen van het Edict van Tolerantie. Evenals van Jozef II werd van Willem I gezegd, dat hij dikwijls "probeerde een tweede stap te doen, voordat de eerste nog gezet was", wat een der belangrijkste aanleidingen geworden zou zijn tot het conflict, dat in 1830 de omwenteling tot gevolg had.

HET PROTESTANTISME IN BELGIË

Hoezeer ondertussen de geesten geëvolueerd waren, blijkt uit de Grondwet van België, die door het Nationaal Congres werd aangenomen op 7 Februari 1831.

Vrijheid van eredienst en openbare uitoefening daarvan, alsmede de vrije meningsuiting op elk gebied werd gewaarborgd (art. 14). Niemand mocht gedwongen worden om op enigerlei wijze medewerking te verlenen aan godsdienstige handelingen en plechtigheden of er de rustdagen van in acht te nemen (art. 15). Dat ook deze artikelen unaniem werden aangenomen, toont aan, hoezeer de opvattingen waren gewijzigd. Een voor-aanstaand Rooms-katholiek verklaarde dat hij zich de meest onwaardige van alle mensen zou achten indien hij, na volle medewerking te hebben verleend aan, de proclamatie van de vrijheid van eredienst, de indruk zou wekken deze vrijheid slechts voor zijn eigen geloofsovertuiging te wensen: hij verlangde de vrijheid in alles voor allen. Leopold van Saksen Coburg aanvaardde als koning Leopold I de kroon. Hij was en bleef protestant en had een eigen hofprediker.

Helaas waren op verschillende plaatsen de Hervormde gemeenschappen in de woelige periode van de omwenteling opnieuw verdwenen, omdat de aanhangers daarvan verdacht werden van collaboratie met de Hollanders. Zo zagen vele Hervormden van Brugge zich gedwongen om uit te wijken naar het Noorden. De overblijvende gemeenten sloten zich in 1839 aaneen tot de Bond van Protestants Evangelische Kerken van België (Union des Eglises Evangeliques Protestantes de Belgique) en werden als zodanig door de overheid naast de rooms-katholieke kerk erkend. In de loop der daaropvolgende jaren herstelden zich opnieuw sommige protestantse gemeenschappen en werden in de Bond als Kerk opgenomen, terwijl elders vanuit deze Bond pogingen werden ondernomen om de enkele overgebleven geloofsgenoten opnieuw te groeperen. Te Brugge geschiedde dit in het jaar 1853, toen door het Synodaal Comité voor Evangelisatie de Bijbelcolporteur A. J. Stillemans daarheen werd gezonden. Vanuit het buitenland werden in België ook andere protestantse gemeenschappen opgericht.

HERSTEL VAN DE HERVORMDE GEMEENSCHAP TE BRUGGE

Ondanks schier onoverkomelijke moeilijkheden mochten de achtereenvolgende evangelisten er in slagen de bijna tot niets geslonken gemeenschap opnieuw te organiseren en kon in 1886 worden over gegaan tot de aankoop van het thans nog in gebruik zijnde woonhuis aan de Witte Leertouwersstraat 47.

Daarvan werden de twee gelijkvloers achter elkaar liggende kamers omgebouwd tot vergaderlokaal.² In 1939 kon dit lokaal grondig worden gerestaureerd en ingericht als noodkapel, waarin de erediensten, maar helaas bij gebrek aan ruimte ook andere vergaderingen, plaats vinden. De lijst der evangelisten telt tien namen: Stillemans, Van Helden, Wauters, Baerveldt, Van Iperen, Krahé, Leterme, Verveldt, Sterk en Schutte. Laatstgenoemde verhuisde, nadat hij door de predikant Ds. van der Schoot in 1950 werd opgevolgd, naar Knokke aan Zee om de daar woonachtige protestanten in een gemeenschap rondom het Evangelie bijeen te brengen.

Uit: De Brugse Kerkbode, extra nummer juni 1995

² Het woonhuis aan de Witte leertouwersstraat 47 midden de jaren tachtig van de vorige eeuw verkocht en van de gelden werd de pastorie in de Blauwvoetstraat gekocht.